

Nowe szczegóły z biografii Aleksandra Mardkowicza (1875–1944)

Mariusz Pawelec

Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych

New details concerning the biography of Aleksander Mardkowicz (1875–1944)

Summary: Aleksander Mardkowicz (1875–1944) was a Karaim publicist, poet and publisher. He was active between the wars in Lutsk, in Volhynia region. The present article presents a number of hitherto unknown details from Mardkowicz's private life as well as his professional career as a notary. They concern, among other things, his sources of income, his financial status and the places where he lived. The article also discusses the contacts that Mardkowicz had with regionalist groups in Volhynia as well as his possible collaboration with Jakub Hoffman (1896–1965) in editing *The Bibliography of Wolyn* published in 1931–1939 in "The Wolyn Yearbook". The article also includes Polish titles of some of his Karaim works, which differing from those commonly known to us, thus enriching our knowledge of Aleksander Mardkowicz's literary achievements. Perhaps the author of these translations was none other than Mardkowicz himself. One hitherto unknown episode in his life was his employment in the city's Homeland Museum during the Soviet occupation of Lutsk in 1940.

Keywords: Aleksander Mardkowicz, the Mardkowicz family, biographies, Lutsk, Karaim literary activity, bibliography.

„Dzięki takim ludziom jak Aleksander Mardkowicz zaczęto wydawać książki i pisma karaimskie, krzewić karaimską literaturę, zwłaszcza poezję, słowem: przywracać Karaimszczyźnie to, co przytłumiły czas i rozproszenie, nieustanne

wędrowni oraz nieubłagane topnienie liczby samych Karaimów” – pisał z uznaniem przed dwudziestu pięciu laty Andrzej Tokarczyk¹. Obfita spuścizna literacko-wydawnicza jednego z najbardziej aktywnych działaczy na rzecz ożywienia kultury karaimskiej w okresie międzywojennym budzi do dziś uzasadnione zainteresowanie badaczy. Dowodzą tego m.in. publikacje Michała Németha² poświęcone zagadnieniom językowym występującym w listach Karaimów łuckich z XIX i początku XX w., które zostały opracowane i edytowane przez Mardkowicza na łamach „Karaj Awazy”. Także wydanie w ostatnim czasie zbioru listów Ananiasza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego³ oraz Aleksandra Mardkowicza⁴ przyniosło szereg interesujących faktów dotyczących literackich dokonań tego ostatniego. Zebrała je i ukazała na szerszym tle biografii karaimskiego wydawcy, publicysty i poety rodem z Łucka Anna Sulimowicz⁵. Natomiast Dovila Troskovaitė ekscerpowała listy Mardkowicza do Hadży Seraji Szapszała⁶. Jest to zaledwie drobny fragment korpusu epistolarnego dotyczącego jego osoby⁷. Wraz ze wcześniejszym omówieniem korespondencji Mardkowicza z prof. Kowalskim, dokonany przed kilkunastoma laty przez Aleksandra Dubińskiego⁸, stanowi jednak cenny element dla poznania panoramy karaimskiego życia społecznego na ziemiach polskich. Korespondencja ta obejmuje chronologicznie jedynie część okresu międzywojennego. Lata przed rokiem 1927 oraz okres II wojny światowej, sowieckiej i niemieckiej okupacji,

¹ A. Tokarczyk, *O religii i życiu Karaimów*, „Nowe Książki”, nr 11, 1989, s. 33.

² M. Németh, *Errors with and without purpose. A. Mardkowicz's transcription of Łuck-Karaim letters in Hebrew script*, „Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis”, t. 126, 2009, s. 97–106; tenże, *Unknown Lutsk Karaim letters in Hebrew script (19th–20th centuries). A critical edition*, Kraków 2011.

³ *Urzeczeni Orientem. Listy Profesora Ananiasza Zajączkowskiego do Profesora Tadeusza Kowalskiego 1925–1948*, red. T. Majda, Warszawa 2013.

⁴ *Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Aleksandra Mardkowicza*, red. M. Pawelec, „Almanach Karaimski”, t. 2, 2013, s. 165–187.

⁵ A. Sulimowicz, *Listy do Łucka. Aleksander Mardkowicz jako adresat korespondencji Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaimski”, t. 2, 2013, s. 37–60.

⁶ D. Troskovaitė, *Identity in Transition. The Case of Polish Karaites in the first half of the 20th century*, „Codrul Cosminului”, t. 19, 2013, nr 2, s. 210, 214, 222, 225.

⁷ Mardkowicz prowadził dość bogatą korespondencję z wieloma osobami. Jeden z jego listów dotyczący tematyki karaimskiej z 3 II 1933 r. wzmiankuje etnograf B. Adler, *Die Krim-Karäer in geschichtlicher, demographischer und volkskundlicher Beziehung*, „Baessler Archiv”, t. 17, 1934, s. 105, przypis 2.

⁸ A. Dubiński, *Fragmenty korespondencji prof. Tadeusza Kowalskiego z Aleksandrem Mardkowiczem*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 1 (145), 1988, s. 62–67.

pozostają w życiorysie Mardkowicza nie w pełni znane. Dotyczy to również pobytu w południowej Rosji przed I wojną światową oraz po wybuchu rewolucji bolszewickiej i w trakcie wojny domowej. Stosunkowo niewiele wiadomo też o jego życiu zawodowym jako notariusza w Łucku.

Szczęśliwie w przeciągu kilku ostatnich lat pojawiło się więcej informacji dotyczących również biografii Mardkowicza i jego rodziny. Wołodimir Szabarowski w swej monografii poświęconej skupisku karaïmskiemu na Wołyniu przytoczył dane o statusie majątkowym rodziny Mardkowiczów u schyłku XIX stulecia. Według spisu nieruchomości Łucka z 1895 r. Marek Mardkowicz, ojciec Aleksandra, łuczzanin w pierwszym pokoleniu, był właścicielem kamiennego domu przy ulicy Karaïmskiej wraz z ogrodem o wartości 100 rubli. Dom wyróżniał się wśród drewnianej w większości zabudowy tej części miasta, a cała nieruchomość należała do jednych z najwartościowszych na tzw. Karaïmszczyźnie⁹. Prawdopodobnie ten właśnie dom położony w pobliżu kienesy, po drugiej stronie ulicy, miał na myśli Aleksander Mardkowicz w swym opublikowanym drukiem wspomnieniu z dzieciństwa¹⁰.

Z kolei Dmitrij Prochorow zwrócił uwagę na nieznane wcześniej szczegóły dotyczące małżeństwa A. Mardkowicza. Zawarł je w 1910 r. w liży w guberni warszawskiej. Po kilku latach, po urodzeniu pierwszego syna (24 stycznia 1917 r.), Mardkowicz zwrócił się do gminy karaïmskiej w Jekaterynosławiu, a następnie do Taurydzkiego i Odeskiego Zarządu Duchowego o uzyskanie kanonicznego statusu swego małżeństwa. Było to konieczne ze względu na jego mieszany wyznaniowo charakter. Pomimo podjętych starań, związek z osobą wyznania innego niż karaïmskie nie został uznany za halachiczny¹¹.

Kwestia społeczna dotycząca karaïmskich małżeństw żywo nurtowała Mardkowicza. Dał temu wyraz publikując pod inicjałami A.M. artykuł pt. *Что делать? Из читательских откликов* („Karaïmskaja жизнь”, nr 7,

⁹ V. Šabarovs'kij, *Karaïmi na Volinì. Štrihì do portreta zagadkogo narodu*, Luc'k 2013, s. 184.

¹⁰ Al.-Mar. [A. Mardkowicz], *Sahyncyna „babinecnin”*, „Karaj Awazy”, nr 6, 1933, s. 2 (polski przekład A. Sulimowicz, pt. *Ku pamięci „babińca”*, „Awazymyz”, nr 2 (3), 1999, s. 6).

¹¹ D. Prohorov, *Religiozno-pravovye aspekty bračno-semejnyh otnošenij i demografičeskaja statistika v karaïmskich obšinah Rossijskoj imperii w vtoroj polovine XIX – načale XX v.*, [w:] *Naučnye trudy po iudaïke. Materialy XIX Meždunarodnoj ežegodnoj konferencii po iudaïke*, t. 3, Moskva 2012, s. 316–317.

1911, s. 82–86)¹². Była to polemika ze stanowiskiem autora wcześniej zamieszczonego tamże tekstu sygnowanego pseudonimem „Tatly-Dżan”. Na autorstwo tego tekstu wskazała Anna Sulimowicz¹³. Uznać go należy za publicystyczny debiut 36-letniego wówczas Mardkowicza. Dotychczasowa wiedza o jego dorobku literackim została rozszerzona również o wiersz w języku rosyjskim *Набез Гонты. Предание волинских караимов* ogłoszony w tym samym moskiewskim czasopiśmie (nr 10–11, 1912, s. 3–4). Utwór oparty na tradycyjnym podaniu karaïmskim opowiada o zagładzie gminy w Derażnie w wyniku najazdu kozaków Iwana Gonty w 1766 r.¹⁴. Jednocześnie z zachowanej dokumentacji fotograficznej związanej z postacią Mardkowicza zostało opublikowanych kilka archiwalnych zdjęć przedstawiających jego samego i jego rodzinę, pochodzących z okresu przed- i międzywojennego¹⁵.

Ustabilizowana pozycja zawodowa pozwalała Mardkowiczowi na finansowanie z własnych zasobów wydawanych w latach 30-tych autorskich broszur oraz redagowanego przez siebie almanachu społeczno-literackiego „Karaj Awazy”¹⁶. Oprócz zajęć w kancelarii notarialnej Mardkowicz czerpał zyski z najmu nieruchomości. Wraz z miejscowym przedsiębiorcą pochodzenia czeskiego Sebastianem Podowżykiem zakupił w 1928 r. działki budowlane przy ówczesnej ulicy Żeromskiego (dziś Kryłowa) i zabudował je jako nieruchomości komercyjne¹⁷. Z 1930 r. pochodzi istotny dokument rzucający nieco światła na jego ówczesną aktywność społeczną. Jest to umowa zawarta 25 września tegoż roku pomiędzy Stowarzyszeniem Właścicieli Domów miasta Łucka a Związkiem

¹² Ibidem, s. 318, por. D. Prohorov, *Tavrijs'ke i Odes'ke karaïms'ke duhovne pravlinnâ ta problema miżetnicnih i miżkonfesijnih slûbiv u seredni XIX – na počatku st.* [w:] *Odinnadcatye Zaporozskie Ewrejskie čtenâ*, red. C. Timčenko, F. Turčenko, S. Orlânskij, Zaporozże 2007, s. 227–235.

¹³ A. Sulimovič, *Krymskaâ tematika v «Karaj Awazy»*, „Awazymyz”, nr 4 (21), 2008, s. 9.

¹⁴ Współcześnie przedr. „Caraimica”, t. 10, 2009, s. 55. Por. D. Prohorov, *Fol'klornye sùżety i motivy na stranicah karaïmskich periodyčeskih izdanij serediny XIX – načala XX veka*, [w:] *Ustnoe i knižnoe v slavânskoj i ebrejskoj kul'turoj tradicii*, Moskwa 2013, s. 154.

¹⁵ M. Abkowicz, A. Sulimowicz, *Karaj jollary – karaïmskie drogi. Karaïmi w dawnej fotografii*, [Wrocław] 2010, s. 37, 40, 42.

¹⁶ *Karaïmskaâ narodnaâ ènciklopediâ*, t. 5: *Kul'tura krymskich karaïmov (türkov)*, sost. M.M. Kazas, R.A. Ajvaz, Sankt-Peterburg 2006, s. 75, zawiera mylną informację jakoby wydawnictwo prowadzone przez Mardkowicza działało w Charkowie.

¹⁷ W. Piasecki, *Jedna z nowych łuckich ulic w okresie międzywojennym*, „Monitor Wołyński”, nr 3 (63), 2012, s. 7. Nazwisko zostało zapisane omyłkowo jako „Mordkowicz”, a jego posiadacz miał być nie notariuszem, a adwokatem.

Zawodowym Dozorców Domowych i Służby Domowej. Wśród trzech przedstawicieli stowarzyszenia, którzy złożyli swoje podpisy pod porozumieniem, widnieje nazwisko Aleksandra Mardkowicza. Umowa dotyczyła szczegółowego ustalenia warunków pracy i płacy dozorców domowych w Łucku, a jej tekst drukiem ogłoszony został w „Wołyńskim Dzienniku Wojewódzkim” w dziale ogłoszeń nieurzędowych¹⁸. Trzy lata później, w 1933 r. pojawiła się natomiast informacja, że był on właścicielem nieruchomości u zbiegu ulic Karaimskiej i Kruczej o powierzchni ok. 800 m kw. (ogłoszenie Wydziału Hipotecznego Sądu Okręgowego w Łucku z 11 maja 1933 r.)¹⁹. Do początku lat 30-tych Mardkowiczowie mieszkali przy ul. Jagiellońskiej 111, a następnie pod numerem 95. Przeprowadzka nastąpiła prawdopodobnie w kwietniu 1932 r., jak można sądzić po adresach na zachowanej korespondencji. Ulica Jagiellońska (w późniejszym czasie nosiła nazwę Stalina, a obecnie poetki Łesi Ukrainki) była główną osią komunikacyjną nowej reprezentacyjnej części miasta. Biegąca na północny-wschód od Starego Miasta ulica Jagiellońska zabudowana była jedno- i dwupiętrowymi stylowymi kamienicami z klinkierowej cegły. Tam też mieściły się urzędy i instytucje społeczno-kulturalne ówczesnego miasta wojewódzkiego, jakim był międzywojenny Łuck. Kancelaria notarialna, w której zatrudniony był Mardkowicz, mieściła się przy ul. Trynitarzkiej 1a, na rogu Jagiellońskiej, przy Sądzie Okręgowym zajmującym gmach dawnego klasztoru zakonu trynitarzy.

Innym, mało znanym szczegółem dotyczącym aktywności zawodowej Mardkowicza jest jego artykuł pt. *W sprawie zamiany nieruchomości*, opublikowany w 1935 r. w fachowym periodyku „Notariat – Hipoteka. Czasopismo poświęcone sprawom ustrojowym i zawodowym notariatu i hipoteki”. Dwutygodnik ten założony i redagowany przez dr. Wiktora Natansona był organem Związku Pracowników Notariatu i Hipoteki RP i ukazywał się w Warszawie w latach 1931–1939. Artykuł Mardkowicza odnotowany został we współczesnym opracowaniu poświęconym dziejom prawa polskiego w okresie międzywojennym²⁰. Być może nie był jedynym, a kwerenda zawartości wspomnianego czasopisma, jak i o podobnej tematyce („Przegląd Notarialny” oraz „Kwartalnik

---

¹⁸ *Ogłoszenie umowy ustalającej warunki pracy i płacy dozorców domowych m. Łucka*, „Wołyński Dziennik Urzędowy”, nr 22, 1930, s. 305–306.

¹⁹ *Ogłoszenia*, „Gazeta Sądowa Warszawska”, nr 21 z 22 V 1933 r., s. 336. Także i tam nazwisko zapisane zostało wadliwie jako „Mordkowicz”.

²⁰ S. Plaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*. Cz. 3: *Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 118.

Prawa Prywatnego”), przyniosła by wiadomości i o innych jego publikacjach o tematyce prawnej.

Omawiając biografię A. Mardkowicza, Anna Sulimowicz zwróciła uwagę na konflikt w środowisku zawodowym, jaki toczył się od maja 1936 do czerwca 1937 r. Trzech łuckich notariuszy wydało przed komisją rozjemczą zwołaną przez Izbę Notarialną w Lublinie negatywną opinię o pracy Mardkowicza. Z kolei on wniósł przeciw nim sprawę z powództwa cywilnego o próbę zniesławienia jego osoby. Ostatecznie orzeczenie sądowe uwolniło go od wszelkich zarzutów, zaś jego adwersarzy uznało winnymi pomówienia. Jak zauważyła wspomniana badaczka jego biografii, „Mardkowicz mógł więc spokojnie wrócić do pracy zawodowej i kontynuować swą działalność wydawniczą”²¹. O ile to drugie stwierdzenie nie budzi żadnych wątpliwości, zważywszy na publikacje jego autorstwa, które ukazywały się do jesieni 1939 r., pierwsze – pozostaje pod znakiem zapytania. Wątpliwość ta wynika z faktu braku nazwiska Mardkowicza w oficjalnym wykazie notariuszy działających w Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na dzień 1 października 1938 r. Widnieją w nim natomiast nazwiska jego wcześniejszych adwersarzy: Andrzeja Hałacińskiego, Apolinarego Jackiewicza i Tadeusza Moszyńskiego, a także kierującego IV Kancelarią notarialną Mieczysława Wysockiego²², którego zastępcą w poprzednich latach był Mardkowicz. Niestety, nie wiadomo co było przyczyną braku jego nazwiska. Czy zawiesił tymczasowo pełnienie obowiązków notariusza czy też zrezygnował na stałe z wykonywania tego zawodu przechodząc na emeryturę? Za tym ostatnim rozwiązaniem świadczyłaby nieobecność jego nazwiska wśród łuckich notariuszy także w 1939 r.²³ Był on osobą dość dobrze sytuowaną materialnie. Dotyczyło to także jego uposażenia emerytalnego. We wrześniu 1936 r. zmieniono zasady dotyczące emerytur notariuszy i pisarzy hipotecznych. Notariusze mianowani przed tym rokiem pobierali uposażenie emerytalne do końca roku, następnie połowę uposażenia, jeśli czysty dochód z prac w kancelarii wyniósł więcej niż 12 tys. złotych rocznie. Jeśli dochód był niższy notariusz pobierał całe uposażenie, którego jednak łączna wysokość wraz z dochodami z kancelarii nie mogła przekroczyć 12 tys.²⁴

²¹ A. Sulimowicz, *Listy do Łucka*, s. 54.

²² *Wykaz notariuszów Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na dzień 1 października 1938 r.*, Warszawa [1938], s. 21.

²³ *Kalendarz informator sądowy na 1939 rok*, opr. J. Kirkczenko, M. Kraczkiewicz, K. Rudzisz, Warszawa 1939.

²⁴ *Dziennik Ustaw RP*, 1936, nr 74, poz. 526.

W 1934 r. egzamin maturalny zdawał starszy syn, Anatol Mardkowicz. Studia akademickie stały przed nim otworem. Dr Ananiasz Zajączkowski widział go już jako studenta orientalistyki Uniwersytetu Warszawskiego lub Jagiellońskiego²⁵. W tym okresie, gdy młodsze pokolenie Mardkowiczów dopiero się usamodzielniało, rodzina potrzebowała niewątpliwie niemałych środków do życia. W 1938 r. maturę zdawał młodszy syn Marek, uczeń I Gimnazjum Państwowego im. Tadeusza Kościuszki w Łucku. Jego postać (utrwaloną także na pamiątkowej fotografii) z okresu wspólnych lat szkolnych przywołuje w swych wspomnieniach wydanych drukiem Marian Feldman. Co ciekawe, w tej samej klasie uczył się również Bogusław Abkowicz, najstarszy syn łuckiego hazzana Rafała Abkowicza²⁶. Dodać należy, iż roczne chesne w tej cieszącej się renomą szkole wynosiło znaczącą kwotę 220 zł. Obu karaïmskich kolegów szkolnych wspominał także we opublikowanej niedawno autobiografii inny łucczanin, Józef Tarnowski²⁷.

Ostatecznie Anatol Mardkowicz nie podjął wbrew wyrażanym oczekiwaniom studiów orientalistycznych. Tym niemniej działalność literacko-wydawnicza jego ojca była znana w środowisku młodych orientalistów czy też szerzej zwolenników idei prometeizmu. Na łamach czasopisma „Orient” wydawanego przez akademickie Orientalistyczne Koło Młodych znalazło się m.in. omówienie zawartości tomu 5 almanachu społeczno-kulturalnego „Karaj Awazy”²⁸. Przymuszczalnie autorem omówienia tekstów opublikowanych po karaïmsku był znający ten język Józef Szulimowicz, który rozpoczął w 1933 r. studia orientalistyczne w Warszawie. Był on zaangażowany w działalność OKM i prawdopodobnie jemu należy przypisać zamieszczone na łamach „Orientu” noty omawiające tematykę karaïmską. Przykładowo w numerze 3 (19) z 1935 r. ukazała się notka poświęcona publikacji A. Mardkowicza *Karaïm, jego życie i zwyczaje w przysłowiaich ludowych* (Łuck 1935). On sam zaś, na co ostatnio zwróciła uwagę

---

²⁵ List z 8 I 1934 r., zob. *Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Aleksandra Mardkowicza*, nr 61, „Almanach Karaïmski”, t. 2, 2013, s. 169 („Kiedyż Pański syn zaciągnie się do szeregów młodych adeptów orientalistyki?”).

²⁶ M. Feldman, *Z Warszawy przez Łuck, Syberię, znów do Warszawy*, Warszawa 2009, s. 26–27. Autor blisko zaprzyjaźniony z Markiem Mardkowiczem, zwanym przez kolegów „Murą”, oddaje jego nazwisko w zniekształconej fonetycznie formie Mortkowicz.

²⁷ J. Tarnowski, R. Raszkowski Ross, *Walking with Shadows*, Kirkcudbright 2009, s. 16.

²⁸ *Z prasy karaïmskiej*, „Orient. Kwartalnik poświęcony sprawom Wschodu”, nr 1–2 (9–10) październik 1932 – maj 1933, s. 86.

A. Sulimowicz²⁹, opublikował w grudniu 1933 r. w kwartalniku „Orient” artykuł dotyczący literatury karaimskiej. Można założyć, że został on zamówiony przez redakcję czasopisma. Innym mało znanym tekstem prasowym Mardkowicza, wskazanym przez wspomnianą badaczkę jego dorobku, był artykuł w języku niemieckim *Die Karaimen*, zamieszczony na stronach wydawanego w Łucku tygodnika „Wolhynischer Bote. Evangelisch-lutherisches Gemeindeblatt für Wolhynien” (nr 21 z 26 V 1929 r., s. 162–163). Pismo to, będące organem niemieckich luteranów, redagowane było przez miejscowego pastora Alfreda Kleindiensta. Siedziba jego parafii znajdowała się przy ówczesnej ul. Karaimskiej 20 (dziś ulica ta nosi ponownie dawną nazwę), niemal po sąsiedzku z kienesą. Mardkowicza musiała zatem łączyć z Kleindienstem dość dobra znajomość, tym bardziej, że ewangelicki duchowny był z urodzenia łucczaninem. Te bliskie relacje potwierdza omówienie broszury Mardkowicza *Synowie Zakonu* (Łuck 1930) zamieszczone na łamach wydawanego we Wrocławiu kwartalnika „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”. Autor omówienia, Erdmann Hanisch, streszczając zawartość broszury zaznacza, że egzemplarz nadesłał mu łaskawie z Łucka pastor Kleindienst³⁰.

Zagadnieniem, które wciąż oczekuje opracowania, są związki łączące Aleksandra Mardkowicza z wołyńskim środowiskiem krajoznawców i regionalistów. Nawet nie docierając do dokumentów archiwalnych, można już teraz pokusić się o zaprezentowanie garści spostrzeżeń. Przeglądając tomy „Rocznika Wołyńskiego”, wydawanego w Równem przez Zarząd Okręgu Wołyńskiego Związku Nauczycielstwa Polskiego, napotkać można na liczne wzmianki dotyczące literackich dokonań Mardkowicza. Periodyk publikowany w latach 1930–1939 zamieszczał na swych łamach m.in. *Bibliografię Wołynia* sporządzaną przez redagującego czasopismo Jakuba Hoffmana. W zestawieniu tym umieszczone zostały publikacje pisane, redagowane i wydawane przez Mardkowicza, a także ich recenzje drukowane na łamach „Myśli Karaimskiej” i „Orientu”³¹. Ponadto bibliografia zawierała wykaz publikacji innych autorów o tematyce związanej z Karaimami Wołynia, takich jak Tadeusz Kowalski, Ananiasz Zajączkowski, Sergiusz Rudkowski czy Abraham Szyszman. Świadczy to o dobrym rozeznaniu

²⁹ A. Sulimowicz, *Listy do Łucka*, s. 46–47.

³⁰ E. Hanisch, *Neue Literatur über das Polnische Wolhynien*, „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, Neue Folge, t. 7, 1931, z. 7, s. 303.

³¹ J. Hoffman, *Bibliografia Wołynia*, „Rocznik Wołyński”, t. 2, 1931, s. 497 poz. 6; t. 3, 1934, s. 554–555 poz. 258, s. 556 poz. 261, s. 571–572 poz. 306, s. 610 poz. 381–382, s. 617–618 poz. 404–405; t. 5–6, 1937, s. 408 poz. 570a, s. 419–420 poz. 593, s. 458–459 poz. 659, 661.

twórcy bibliografii w publikacjach karaimoznawczych ukazujących się w latach 30-tych, nie tylko w Łucku, ale również w Krakowie i Wilnie. Wczytując się uważnie w treść niektórych not, odnosi się wrażenie, że opracowywała je osoba znająca karaimski lub przynajmniej bazująca na omówieniach sporządzonych przez kogoś znającego ten język. Tak jest przykładowo wobec noweli Mardkowicza *Birtihi keklernin (Jomahy askan zamanlarnyn)* wydanej w Łucku w 1931 r. Krótkie streszczenie jej treści zawiera informację, że fabuła noweli rozgrywa się przed stu laty³². Szczegół ten nie jest dostępny dla czytelnika nie obeznanego z językiem oryginału. Informacji takiej nie zawiera także omówienie utworu dokonane po polsku przez Kowalskiego na łamach „Myśli Karaimskiej”³³. Krakowski turkolog przetłumaczył tytuł tej publikacji jako *Ziarno niebios. Opowieść z minionych czasów* i w takiej postaci została utrwalona w polskiej literaturze przedmiotu³⁴. Tymczasem w bibliografii opracowanej przez Hoffmana widnieje ona pod tytułem *Niebiańskie ziarna. Podanie z minionych czasów*³⁵. Zdaje się to potwierdzać przypuszczenie, że autorem wspomnianego omówienia zamieszczonego w „Roczniku Wołyńskim” był sam Mardkowicz³⁶. Jego osobistą znajomość z Hoffmanem potwierdza m.in. korespondencja Zajączkowskiego, który również podjął współpracę z redakcją „Rocznika”.

Innym ośrodkiem badań regionoznawczych, oprócz Pracowni Regionalnej Zarządu Okręgu Wołyńskiego ZNP w Równem, stało się środowisko skupione w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym. Powołało ono do życia Muzeum Wołyńskie w Łucku oraz organ prasowy – miesięcznik „Ziemia Wołyńska”. Na jego łamach sekretarz redakcji Jadwiga Nieciowa zamieściła notkę poświęconą

---

³² Ibidem, t. 3, s. 610 poz. 382.

³³ T. Kowalski, *Karaimskie wydawnictwa A. Mardkowicza*, „Myśl Karaimska”, t. 10, 1932–1934, z. 10, s. 111–112.

³⁴ Zob. W. Zajączkowski, *Mardkowicz Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 19, Kraków [et al.] 1974, s. 617; A. Sulimowicz, *Aleksander Mardkowicz – działacz społeczny, pisarz i wydawca*, „Awazymyz”, nr 2 (3), 1999, s. 3–4.

³⁵ Co ciekawe, odnotowując recenzję noweli Mardkowicza autorstwa T. Kowalskiego, *Bibliografia Wołynia* („Rocznik Wołyński”, t. 5–6, s. 408 poz. 570a) podała przekład tytułu w wersji zaproponowanej przez Kowalskiego.

³⁶ Gruntowną znajomość języka karaimskiego w współautora bibliografii poświadcza fragment omówienia noweli historycznej S. Rudkowskiego *Krwawe echo Humania na Wołyniu*. (Rzeź Kotowska 1768 r.): „Sądząc z języka i stylu opowiadania mogę wnosić, że podanie to było już spisane w języku karaimskim”, zob. J. Hoffman, *Bibliografia Wołynia*, „Rocznik Wołyński”, t. 3, s. 618.

poetyckiemu tomikowi *Janhy jirlar*, wydanemu przez Mardkowicza w 1937 r.³⁷ Autorka określiła go jako „jednego z najpłodniejszych pisarzy i wydawców karaïmskich”, wyrażając jednocześnie żal, że jego działalność literacka „pozostaje stosunkowo mało znana szerokiemu ogółowi”. Treść notatki zdaje się świadczyć jednak o jej znajomości poetyckiego dorobku Mardkowicza. Zamieszcza np. polskie przekłady tytułów jego karaïmskich poematów *Kizdehi bahda – W jesiennym ogrodzie* czy *Jomak – Baśń*. Różnią się one od tych, którymi posłużył się w swej recenzji Kowalski (*Jesienią w ogrodzie, Bajka*)³⁸. Prawdopodobnie były to zatem autorskie przekłady tytułów³⁹. Można też założyć, że nie były to tłumaczenia, lecz tytuły polskich wersji sporządzonych przez Mardkowicza. Choć nie zachowały się do dziś rękopisy obu wersji językowych jego utworów wiadomo z innych źródeł, że np. nowela *Aziz tas* istniała w dwóch autorskich wersjach⁴⁰.

Mało znanym epizodem w biografii Mardkowicza pozostaje jego praca w Muzeum Krajoznawczym (dawniej Wołyńskim) w Łucku. Miało do niej dojść późną wiosną 1940 r., w okresie tzw. „pierwszych sowietów”. Jak podaje w swych wspomnieniach Anatolij Dubleński, historyk sztuki, nauczyciel w gimnazjum, a dodatkowo zastępca dyrektora łuckiego muzeum, Mardkowicz objął wówczas funkcję młodszego pracownika naukowego⁴¹. Niestety nie są znane inne szczegóły jego działalności w tej instytucji. Prawdopodobnie powierzono mu opiekę nad działem etnograficznym muzeum. Ostatnie lata życia pozostają całkowicie nieznane. Według lakonicznej relacji córki, rodzina Mardkowiczów przeżyła okres wojny i okupacji częściowo w Łucku, a częściowo na wołyńskiej wsi w nadzwyczaj trudnych warunkach⁴². Potwierdzają to drobne wzmianki w korespondencji Ananiasza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego⁴³.

³⁷ J. Nieciowa, [rec.] *A. Mardkowicz-Kokizow, Janhy jirlar*, „Ziemia Wołyńska”, nr 8–9, 1938, s. 123.

³⁸ T. Kowalski, *Nowe utwory poetyckie A. Mardkowicza (Kokizowa)*, „Mysł Karaïmska”, t. 12, 1937–1938, z. 12, s. 123.

³⁹ Tłumaczka twórczości Mardkowicza na język polski, A. Sulimowicz posłużyła się wersjami tytułów *W jesiennym ogrodzie* oraz *Bajka*, por. A. Mardkowicz, *W jesiennym ogrodzie*, [fragm.], „Awazymyz”, nr 4 (37), 2012, s. 3; idem, *Bajka*, [fragm.], „Awazymyz”, nr 1 (30), 2011, s. 3.

⁴⁰ List z 2 VII 1933 r., zob. *Listy Ananiasza Zajączkowskiego do Aleksandra Mardkowicza*, nr 59, „Almanach Karaïmski”, t. 2, 2013, s. 166.

⁴¹ S. Kot, O. Ošurkevič, *Volin'skij kraėznavečij muzej. Dolà kul'turnih skarbiv Ukraïni niđ čas Drugoi svtivoi vijnj: arhivi, biblioteki, muzei*, t. 1, Kiïv – Bremen 1996, s. 12.

⁴² A. Sulimowicz, *Listy do Łucka*, s. 48.

⁴³ *Urzeczeni Orientem*, s. 127 (list z 30 III 1942 r.), s. 141 (1 III 1944 r.).

Kontakty osobiste pozostawały wówczas znacznie ograniczone, a istniejąca korespondencja z tych lat uległa zniszczeniu. Mimo podjętych poszukiwań, nie udało się uzupełnić tych skromnych danych żadnymi nowymi szczegółami dotyczącymi biografii Aleksandra Mardkowicza.

Jego życiorys znany w dzisiejszym kształcie wraz z bogatym dorobkiem literacko-wydawniczym świadczy o żywotności wspólnoty karaimejskiej i jej kultury w okresie międzywojennym. Wypada przywołać słowa Szymona Firkowicza z roku 1938 poświęcone A. Mardkowiczowi: „O nim można powiedzieć, że w dziejach literatury i języka karaimejskiego trwale zapisał swoje imię”⁴⁴.

Bibliografia:

- Abkowicz, Mariola, Sulimowicz, Anna, *Karaj jollary – karaimejskie drogi. Karaimi w dawnej fotografii*, [Wrocław] 2010.
- Al.-Mar. [Mardkowicz, Aleksander], *Sahyncyna „babinecniń”*, „Karaj Awazy”, nr 6, 1933, s. 1–10 (polski przekład A. Sulimowicz, pt. *Ku pamięci „babińca”, „Awazymyz”*, nr 2 (3), 1999, s. 5–8).
- Adler, Bruno, *Die Krim-Karäer in geschichtlicher, demographischer und volkskundlicher Beziehung*, „Baessler Archiv”, t. 17, 1934, s. 103–133.
- Dubiński, Aleksander, *Fragmety korespondencji prof. Tadeusza Kowalskiego z Aleksandrem Mardkowiczem*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 1 (145), 1988, s. 62–67.
- Feldman, Marian, *Z Warszawy przez Łuck, Syberię, znów do Warszawy*, Warszawa 2009.
- Firkowicz, Szymon, *O Karaimach w Polsce*, Wilno 1938.
- Hanisch, Erdmann, *Neue Literatur über das Polnische Wolhynien*, „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, Neue Folge, t. 7, 1931, z. 7, s. 285–303.
- Hoffman, Jakub, *Bibliografia Wołynia*, „Rocznik Wołyński”, t. 2–6, 1931–1937.
- Kalendarz informator sądowy na 1939 rok*, opr. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, K. Rudzisz, Warszawa 1939.
- Karaimskaa narodnaâ enciklopediâ*, t. 5: *Kul'tura krymskikh karaimov (türkov)*, sost. M.M. Kazas, R.A. Ajvaz, Sankt-Peterburg 2006.
- Kowalski, Tadeusz, *Karaimskie wydawnictwa A. Mardkowicza*, „Myśl Karaimejska”, t. 10, 1932–1934, z. 10, s. 108–112.
- Kowalski, Tadeusz, *Nowe utwory poetyckie A. Mardkowicza (Kokizowa)*, „Myśl Karaimejska”, t. 12, 1937–1938, z. 12, s. 121–126.
- Kot, Serhij, Ošurkevič, Oleksij, *Volin's'kij kraëznavčij muzej. Dolâ kul'turnih skarbiv Ukraïni nîd čas Drugoi s'vitovoi vijnji: arhivi, biblioteki, muzeï*, t. 1, Kiïv – Bremen 1996.
- Listy Ananiasza Zajaczkowskiego do Aleksandra Mardkowicza*, red. M. Pawelec, „Almanach Karaimejski”, t. 2, 2013, s. 165–187.

⁴⁴ Sz. Firkowicz, *O Karaimach w Polsce*, Wilno 1938, s. 12.

- Németh, Michał, *Errors with and without purpose. A. Mardkovicz's transcription of Łuck-Karaim letters in Hebrew script*, „*Studia Linguistica Universitatis Iagiellonicae Cracoviensis*”, t. 126, 2009, s. 97–106.
- Németh, Michał, *Unknown Lutsk Karaim letters in Hebrew script (19th–20th centuries). A critical edition*, Kraków 2011.
- Nieciowa, Jadwiga, [rec.] A. Mardkovicz-Kokizow, *Janhy Jirlar*, „*Ziemia Wołyńska*”, nr 8–9, 1938, s. 123.
- Ogłoszenia*, „*Gazeta Sądowa Warszawska*”, nr 21 z 22 V 1933 r., s. 334–336.
- Ogłoszenie umowy ustalającej warunki pracy i placę dozorców domowych m. Łucka*, „*Wołyński Dziennik Urzędowy*”, nr 22, 1930, s. 305–306.
- Piasecki, Waldemar, *Jedna z nowych łuckich ulic w okresie międzywojennym*, „*Monitor Wołyński*”, nr 3 (63), 2012, s. 6–7.
- Plaża, Stanisław, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. 3: Okres międzywojenny*, Kraków 2001.
- Prohorov, Dmitrij, *Religiozno-pravovye aspekty bračno-semejnyh otnošenij i demografičeskã statistika v karaimskih obšinah Rossijskoj imperii vo vtoroj polovine XIX – načale XX v.*, [w:] *Naučnyje trudy po iudaice. Materialy XIX Meždunarodnoj ežegodnoj konferencii po iudaice*, t. 3, Moskwa 2012, s. 306–331.
- Prohorov, Dmitrij, *Tavrjś ke i Odeś ke karaimś ke duhovne pravlinnã ta problema mižetnčnych i mižkonfesijnych slůbiv u seredni XIX – na počatku st.* [w:] *Odinnadcatyje Zaporozskie Evrejskie čtenã*, red. C. Timčenko, F. Turčenko, S. Orlãnskij, Zaporozże 2007, s. 227–235.
- Prohorov, Dmitrij, *Fol'klornye sůžety i motivy na stranicah karaimskih periodičeskich izdanij serediny XIX – načala XX veka*, [w:] *Ustnoe i knižnoe v slavãnskoj i ebrejskoj kul'turoj tradicii*, Moskwa 2013, s. 141–169.
- Sulimowicz, Anna, *Aleksander Mardkovicz – działacz społeczny, pisarz i wydawca*, „*Awazymyz*”, nr 2 (3), 1999, s. 3–4.
- Sulimowicz, Anna, *Listy do Łucka. Aleksander Mardkovicz jako adresat korespondencji Ananiasza Zajãczkowskiego*, „*Almanach Karaimski*”, t. 2, 2013, s. 37–60.
- Sulimovič, Anna, *Krymskã tematika v «Karaj Avazy»*, „*Awazymyz*”, nr 4 (21), 2008, s. 9–12.
- Šabarov'skij, Volodimir, *Karaimi na Volini. Štrihi do portreta zagadkogo narodu*, Luč'k 2013.
- Tarnowski, Józef, Raszkowski Ross, Raymond, *Walking with Shadows*, Kirkcudbright 2009.
- Tokarczyk, Andrzej, *O religii i życiu Karaimów*, „*Nowe Książki*”, nr 11, 1989, s. 32–33.
- Troskovaitė, Dovila, *Identity in Transition. The Case of Polish Karaites in the first half of the 20th century*, „*Codrul Cosminului*”, t. 19, 2013, nr 2, s. 207–228.
- Urzeczeni Orientem. Listy Profesora Ananiasza Zajãczkowskiego do Profesora Tadeusza Kowalskiego 1925–1948*, red. T. Majda, Warszawa 2013.
- Wykaz notariuszów Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na dzień 1 października 1938 r.*, Warszawa [1938].
- Z prasy karaimskiej*, „*Orient. Kwartalnik poświęcony sprawom Wschodu*”, nr 1–2 (9–10) październik 1932 – maj 1933, s. 86.
- Zajãczkowski, Włodzimierz, *Mardkovicz Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 19, Kraków [et al.] 1974, s. 617.

Aneks

Ryc. 1. Aleksander Mardkowicz, lata 20 XX w.

Ryc. 2. Mardkowicz z synem Anatolem.

Ryc. 3. Rodzina Mardkowiczów. Łuck, 1926 r.

Ryc. 4. Aleksander Mardkowicz. Jekaterynosław, przed 1910 r.

Ryc. 5. Aleksander i Anatol Mardkowiec.